

L'ÚNICA FOTO
L'experiment
llibertari que va
tirar endavant
Antonio Martín
Escudero va
atreure l'atenció
de la premsa
francesa, que va
voler entrevis-
tar-lo i li va fer
l'única instantà-
nia que avui se'n
conserva.

EL

Amb la derrota de les forces colpistes, el juliol del 1936, un militant anarquista amb molta història, Antonio Martín Escudero, *el Cojo de Málaga*, es va convertir en l'amo de la Cerdanya. Des del Comitè de Puigcerdà i durant nou mesos, va impulsar una experiència llibertària única, al mateix temps que semblava el terror. Només el poble de Bellver va gosar desafiar-lo. El Cojo, tement que la insubmissió de la vila ceretana pogués estendre's a altres pobles, va intentar assaltar-la amb un centenar d'homes. La seva mort, enmig de conspiracions creuades, està plena de misteris.

Text de **CARLES LLORENS** *i l'assessorament de* **QUERALT SOLÉ**

COJO

DE MALAGA

**L'ANARQUISTA QUE ES VA FER
AMO I SENYOR DE LA CERDANYA**

LA BARCELONA ON VA ARRIBAR ANTONIO MARTÍN ESCUDERO ERA UN CALDO DE CULTIU ANARQUISTA

Obligat a exiliar-se a França, Martín Escudero va viure uns anys als suburbis de París, fent de paleta, sabater i mecànic i molt vinculat amb l'anarcosindicalisme. Allà es va enamorar i va néixer la seva filla. El 1934 va traslladar-se a Puigcerdà, on va liderar els afiliats de la CNT de la comarca. Oficialment, feia de paleta a Bellver, treballava a la fàbrica de llet condensada Saly de Puigcerdà, feia de picapedrer a Osseja, se'l veia a Font-romeu... Extraoficialment, entrava a Catalunya pistoles i fusells procedents de França i Bèlgica. Ell i César Flores, també de Los Solidarios, es dedicaven al contraban amb uns tals “Mas” i “Enrique”, que vivien a l'altra banda de la frontera, a Font-romeu.

El “mandamás” anarquista

L'any 1936, el Cojo va participar en diferents mítings a Puigcerdà, va actuar com a portaveu sindical i va ser el delegat de la comarca al Congrés Extraordinari de la CNT a Saragossa. Divereses fonts asseguren que el 18 de juliol Martín Escudero estava engarjolat, pendent de judici per delictes comuns i que va fugir rebentant la porta de la cel·la. Altres fins i tot neguen que estigués pres. Però és segur que, els primers dies després de l'Alzamiento, estava instal·lat a la Fonda de Ca l'Aragonès de la capital ceretana i que es va fer l'amo de la situació, imposant la seva llei a la comarca... o quasi!

D'aquest poder absolut en donen fe les versions més contraposades. S'atri-

bueix al colpista Gonzalo Queipo de Llano la frase: “*En España solo hay dos Gobiernos: el mío en Sevilla y el del “Cojo de Málaga” en Puigcerdà*”. O bé Ramón Liarte, futur secretari general de la CNT que, al seu llibre *Entre la revolución y la guerra*, cita unes paraules de Martín Escudero d'aquells dies:

—*En Madrid manda Largo Caballero, en Cataluña Garcia Oliver, pero en Puigcerdà mando yo.*

—*Por lo que veo eres un virrey anarquista.*

—*Soy el ‘mandamás’; aquí no se hace más que lo que yo digo.*

Puigcerdà, comuna llibertària

Des del principi, va sorprendre a tothom que Puigcerdà caigués en mans de l'anarquisme més radical. Que aquella plàcida ciutat de vacances del Pirineu caigués en mans d'algué com el Cojo, era incomprensible. Hi va tenir molt a veure l'audàcia de Martín Escudero, que va copsar que, sota l'aparença de ciutat petitburgesa, en aquella població hi havia molts obrers industrials, jornalers, persones que treballaven al servei domèstic dels estiuejants, paletes i manobres. Tots aquests serien el suport del Cojo. Cal no oblidar que, el febrer del 1936, el Front d'Esquerres havia guanyat àmpliament i que a Puigcerdà la CNT tenia 227 afiliats.

A la comarca, l'Alzamiento no va tenir cap seguiment. Els carrabiners de la frontera es van mantenir fidels a la legalitat i, just després del cop, es va constituir el Comitè del Front d'Esquerres, amb presència de la CNT, que de seguida va ser substituït per un comitè exclusivament anarquista. L'alcaldia de Puigcerdà va recaure en un comerciant del carrer Major que regentava la botiga El Rey del Tocino. El poder dins el comitè ja el tenia Martín Escudero. A partir d'aquest moment, va iniciar-se

L'ANARQUISME PREN EL PODER

Experiències llibertàries a Catalunya

L'esclat de la guerra civil va permetre a la CNT tenir una forta influència sobre la Generalitat, que el 24 d'octubre del 1936 va aprovar el Decret de col·lectivitzacions d'indústries i comerços. A les ciutats es va poder aplicar sense gaires problemes, perquè molts patrons havien fugit. Però les col·lectivitzacions agrícoles, durant la guerra, van topar amb la resistència de pagesos rabassaires i només van reeixir a les comarques ebrenques, a les Garrigues, a l'Hospitalet i el Prat de Llobregat, municipis on tota la terra va ser col·lectivitzada.

aquest sí, malagueny i conegut com *el Cojo de Málaga*.

Durant els mesos del seu regnat ceretà, diversos diaris francesos van acostar-se a Puigcerdà i, gràcies a ells, en tenim una descripció. Quaranta-un anys, molt morè, alt, però estret de pit. Fred i calmat. Buscava sempre l'expressió exacta i pensava tot el que deia. Tots estaven d'acord, però, que dins seu hi havia “una flama que encenia els esperits”. I que era un il·luminat, un irreductible. “Als seus ulls magnètics —deia *Le Petit Parisien*— hi ha un foc negre.”

Durant anys, la *vox populi* local va dir que era un agent franquista infiltrat per desestabilitzar la República. Però els historiadors que més han aprofundit en la seva figura, com Joan Pous i Josep M. Solé i Sabaté, autors d'*Anarquia i república a la Cerdanya*, ho descarten completament i el presenten com un home de fortes conviccions anarquistes.

Barcelona, niu de barricades

Extremeny, amb un malnom andalús i que s'havia de fer cèlebre a la Cerdanya, la figura de Martín Escudero no es pot entendre fora del context de la Bar-

celona de principis del segle XX. Una ciutat industriosa, d'enriquiments ràpids, gràcies a la neutralitat espanyola durant la Gran Guerra. Però una ciutat també convulsa, amb una burgesia socialment poc sensible, que va viure la gran vaga de la Canadenca i els anys del pistolerisme.

Una ciutat on cada any arribaven molts immigrants de la Catalunya rural i d'arreu d'Espanya. Gent que, com Martín Escudero, anaven a raure a barris obrers on es respirava el conflicte i on el teixit d'associacionisme obrer era molt dens. Molts van engrossir les files de la Confederació Nacional del Treball (CNT), fundada el 1911, dins la qual van viure com ningú la intensificació de la lluita sindical, les vagues, les barricades pel carrer i el setge a què l'Exèrcit va sotmetre Barcelona el 1917.

Enmig d'un procés de radicalització, no és estrany que els partidaris de la lluita armada siguin Francisco Ascaso, d'Aragó, Buenaventura Durruti, de Lleó, o Martín Escudero, extremeny. Joan Garcia Oliver, català de Reus, però desarmat com ells, a les seves memòries defensa la necessitat d'agafar

LA ROSA DE FOC

La Setmana Tràgica va marcar l'inici d'una conflictivitat social a Barcelona, coneguda com la *Rosa de Foc*, que va veure el naixement de la CNT, vagues colossals i l'auge del pistolerisme, tant sindical com patronal.

les armes, per defensar-se del pistolerisme, però també per fer sabotatges i per robar bancs, per poder ajudar vaguistes i empresonats. Tots ells van formar part del grup armat Los Solidarios, al qual Martín Escudero va entrar l'any 1920. Sempre clandestí, enfrontat al pistolerisme patronal i governamental, dissentien de les tesis pacifistes de Salvador Seguí, Àngel Pestaña, Joan Peiró o Frederica Montseny.

Però Los Solidarios eren gent formada, que havien llegit els clàssics i la literatura àcrata. I s'havien curtit a la presó. Garcia Oliver defineix el grup com “*los mejores terroristas de la clase trabajadora*” i assegura que l'objectiu era tornar cop per cop al terrorisme blanc que havia assassinat Francesc Layret i Salvador Seguí, el *Noi del Sucre*.

La implacable persecució de la dictadura del general Primo de Rivera i les dissensions internes van dissoldre Los Solidarios. Però als seus membres l'experiència els va entrenar com a futurs líders del 19 de juliol del 1936, per enfrontar-se als militars revoltats, o per encapçalat columnes de milicians a l'Aragó.

A

Antonio Martín Escudero no era de Màlaga, sinó de Belvis de Monroy (Càceres), on havia nascut el 1895. De coix, sí que n'era. Unes versions apunten que l'havien ferit durant les revoltes de la Setmana Tràgica (1909). D'altres, que havia patit una osteïtis (descomposició òssia) a la cama dreta. En tot cas, si se l'identificava amb la ciutat andalusa era perquè la seva coixera recordava la de Joaquín José Vargas, un *cantaor* de l'època, famós a Barcelona,

una experiència llibertària única, però també una onada de terror que va desbaratar la població.

Es van col·lectivitzar les empreses: des de la fàbrica de llet condensada Saly fins a les mines de Das. Es van confiscar les finques i els xalets dels estiejants i es van ocupar les terres abandonades. Junt amb el Comitè de la Seu d'Urgell, es va començar a controlar la frontera. Es va imposar el salari únic i, provisionalment, la jornada de 6 hores... que aviat es va haver de corregir. S'havia de treballar per ajudar al front! Es va abolir la prostitució i es va crear la cooperativa popular de Puigcerdà, La Comunal. Tot plegat va crear una situació que, de facto, va deixar la Cerdanya fora del control de les autoritats republicanes i de la Generalitat.

En poques setmanes, el Comitè va desplegar el seu programa cultural. L'educació dels nens i dels analfabets va rebre una atenció preferent. Es va muntar una llibreria i una biblioteca i va néixer Ràdio Puigcerdà. Es van or-

EL COP D'ESTAT DEL JULIOL DEL 1936 VA PERMETRE AL COJO IMPOSAR LA SEVA LLEI A TOTA LA Cerdanya

ganitzar sessions de cinema, de teatre, concerts... L'únic que no es feia era ball, considerada una activitat burgesa.

En paral·lel a aquesta ingent activitat, es va iniciar la liquidació dels símbols religiosos. El dia 22 de juliol es va enderrocar Santa Maria, l'església de Puigcerdà. Es va fer a pic i pala, fins que només en va quedar el campanar —actualment símbol de la vila—. *El Sembrador: órgano de las Juventudes Libertarias del Tery y el Fresser* ho justifica dient que era un obscur “antro espiritual de corrupción”. El dia abans s'havia cremat la catedral de Vic i, segons la llegenda, els homes del Cojo també hi havien participat. Amb la folia engegada, es van cremar la notaria i l'arxiu

de la propietat. I es van matar diversos sacerdots, el notari, l'exalcalde, alguns empresaris i militants de la monarquia Union Patriótica. A les patrulles, que vigilaven el pas de la frontera per evitar que la gent fugís, se les feia responsables, també, de moltes atrocitats. La collada de Toses va esdevenir tristament cèlebre, perquè era on els del Cojo de Màlaga afusellaven. I no menys famós es va fer el cotxe Opel amb què es traslladaven les víctimes.

Acotar el perímetre de tota aquesta repressió i saber què és real i què és llegenda, encara resulta difícil. Segons el registre del cementiri de Puigcerdà, el 9 de setembre del 1936 es van afusellar vint-i-una persones. Tot i que aquell dia el Cojo era a França recaptant diners i armes, no tindria cap problema per assumir aquell “ajusticiament contra feixistes” uns dies després, en una assemblea. El 30 d'octubre, el cementiri registra dos enterraments més, després d'un es pallisses. A la collada, s'hi van identificar vint-i-sis cadàvers.

ESCOLA ANTIFEIXISTA
L'experiència de lluita armada contra el pistolerisme patronal de Los Solidarios, grup de què el Cojo va formar part, va ser una escola de futurs líders anarquistes, com es va demostrar el 18 de juliol del 1936.

Aquesta era la situació a tota la Cerdanya... menys a Bellver!

Bellver era una vila molt compromesa amb les institucions republicanes. L'alcalde, Joan Solé, d'ERC, comptava amb una adhesió molt sòlida entre els seus habitants. En començar l'onada revolucionària, l'Ajuntament havia impedit la destrucció de les esglésies del municipi i havia ajudat a escapar els sacerdots. L'octubre del 1936, amb la constitució dels nous ajuntaments, amb una presència anarquista molt forta, Miquel Pujol es va convertir en alcalde. El febrer següent, però, Joan Solé ja tornava a liderar el municipi i va ser aleshores que Martín Escudero va començar el torcebraç amb ell.

Bellver, en peu de guerra

El Cojo pretenia controlar tota l'economia de la comarca, ja que l'objectiu del Comitè era enviar queviures al front. Per això reclamava que la llet procedent de les ramaderies de la comarca, incloses les de Bellver, passés per la fàbrica Nostra de Puigcerdà. També pretenia controlar la comercialització del bestiar. Els ramaders de Bellver, més interessats a vendre a Barcelona, però, s'hi negaren. Hi hagué diferents intents de confiscar bestiar i enfrontaments entre el Comitè i els ramaders. Una entrevista entre el Cojo i Solé, a Bellver, amb veïns amb armes de caça fent costat a l'alcalde, només va servir perquè aquest reiterés la negativa de cedir el bestiar i Martín Escudero amenacés d'anar amb els seus homes a desarmar el poble. Davant l'amenaça, Bellver va demanar ajuda al Govern de la Generalitat, com demostra el telegrama que *Sapiens* ha localitzat a l'Arxiu Tarradellas de Poblet i que podeu llegir complet a www.sapiens.cat.

El Govern va enviar-hi alguns homes de les Milícies Alpines, que tenien per missió defensar llocs d'alta muntanya a Catalunya i Aragó. Però el 28 de febrer del 1937, el Comitè va aconseguir desarmar aquestes milícies. Només uns pocs milicians van aconseguir eludir el control i refugiar-se a Bellver. La situació era tan greu que el 3 de març la Generalitat va enviar a la Cerdanya el conseller de la CNT Diego Abad de Santillán i el 6 de març, el conseller primer, Josep Tarradellas. El dia 14 es va arribar a una solució de compromís. Un acord carregat de recels, perquè el

JOAN POUS, doctor en Història

“Al Cojo de Màlaga el va matar Joan Jordà, en Penja-robes, un anarquista penedit”

A en Joan Pous, avui jubilat, tothom l'identifica com el forner de Bellver. Però durant molts anys, va ser l'alcalde del municipi i el president del Consell Comarcal. Pocs saben que és llicenciat en Geografia i Història per la Universitat Autònoma de Barcelona i coautor d'alguns treballs històrics sobre el poble i la comarca, com *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939). El Cojo de Màlaga i els fets de Bellver*. Durant anys, segons explica, era l'únic que hi havia a moltes cases de la Cerdanya.

L'antagonista del Cojo, l'alcalde Joan Solé, era parent seu...
Era cosí germà de la meua mare. Militant d'ERC, tractant de bestiar, era un home fidel a la República i a la Generalitat. Ell va dirigir la defensa de Bellver.

Per què, a diferència de Puigcerdà, Bellver no va caure en mans dels anarquistes?
Bellver era un municipi de petits propietaris, però molt liberal i molt republicà. Per entendre el que va passar el juliol del 36 s'ha de tenir en compte

el que havia passat el 6 d'octubre del 1934, quan Companys va proclamar la República Catalana. L'Ajuntament de Puigcerdà es va adherir a la proclamació i van acabar tots a la garjola. L'Ajuntament de Bellver, no. Quan va arribar el cop d'estat del 18 de juliol, ERC de Puigcerdà estava ja tan escarmentada, que tots els militants es van quedar paralitzats. L'Ajuntament de Bellver, no.

Amb la mort del Cojo, Bellver va ser com “Fuenteovejuna, todos a una” dient que l'havia matat el poble, en defensa pròpia. Ara podem dir ja qui va disparar els trets que el van matar?
Tot indica que va ser en Joan Jordà, àlies en Penja-robes, un anarquista penedit. Segons alguns testimonis, com la Maria de la Muralla, els trets es van disparar des del campanar, que és on estava amagat en Jordà. Havia estat company de Martín Escudero i era responsable de moltes atrocitats. Sembla que s'havien barallat i que en Jordà, per protegir-se de la venjança del Cojo, es va refugiar a Bell-

ver. A part dels testimonis, també avala la teoria el fet que en Penja-robes tenia una excel·lent punteria, a diferència dels altres improvisats defensors de Bellver.

Els trets van ser precisos, efectivament.
Molt. Entre el campanar i el pont on van ferir el Cojo hi havia molta distància. Un cop ferit, el van retirar a la Farga Vella. Allà va quedar la seva jaqueta de cuir amb tres forats que el propietari va guardar anys... No sé què se n'haurà fet.

Per què les autoritats republicanes no van actuar abans davant de la situació de la Cerdanya?
Els incontrolats campanyen per molts indrets. Crec que el president Companys va tenir por que, si actuava contra aquests grups, podien abandonar el front d'Aragó. Bellver va demostrar, però, que se'ls podia vèncer. Els fets de Bellver van ser molt determinants de la dinàmica general. Van ser un detonant dels fets de Maig, que van posar fi al control àcrata dels carrers de la rereguarda.

ARXIU MONTSERRAT TARRADELLAS IMACIA

**PUIGCERDÀ
ANARQUISTA**
El Cojo va saber
veure que sota
una població
petitburgesa hi
havia un teixit
obrer sensible a
les idees revolu-
cionàries: la CNT
tenia més de 200
afiliats al poble.

Cojo temia que la resistència de Bellver invetés a la insubmissió d'altres pobles ceretans.

La batalla decisiva

Així doncs, incomplint l'acord, el 27 abril del 1937, a un quart de tres de la tarda, Bellver va ser assetjat per uns cent cinquanta homes del Cojo pel nord i cent homes del Comitè de la Seu d'Urgell pel sud. Els assaltants van acabar sent uns tres-cents cinquanta, que posaven banderes roges i negres als punts que ocupaven. Bellver no tenia més d'una quarantena de defensors, entre veïns, milicians i policies. A més de la superioritat numèrica, els anarquistes disposaven d'armament modern. A Bellver només hi havia setze fusells i una desena de pistoles que havien portat els milicians. La població es defensava, doncs, amb escopetes de caça.

FERIDES OBERTES

La tomba profanada

Martín Escudero va ser enterrat al nínxol núm. 48, 1r pis, lletra B, del cementiri de Puigcerdà. Uns anys després, el 2 de novembre del 1941, es va descobrir que la sepultura havia estat profanada. Segons va descobrir la historiadora Queralt Solé, l'alerta la va donar un paleta que treballava al cementiri, que va afirmar que el nínxol "había sido violado, habiendo sacado la caja de madera en la que el cadáver se hallaba depositado y trasladada a un extremo del cementerio". El cos s'havia llançat a l'ossari "que se encuentra lleno de agua" i el taüt "donde se depositan los restos de ataúdes que se van sacando paulatinamente de los nichos". Mai no es va saber qui ho havia fet.

LES NEGOCIACIONS AMB L'ALCALDE DE BELLVER NO VAN REEIXIR: EL COJO VA AMENAÇAR D'ASSALTAR EL POBLE I HO VA COMPLIR

L'únic avantatge de Bellver era la seva posició elevada. A dos quarts de tres va començar l'intercanvi de trets. L'alcalde Solé va dirigir la defensa, mentre demanava ajuda a la Generalitat. La consigna del Govern català era resistir, mentre no arribessin els reforços.

Quan semblava que Bellver no podria aguantar gaire més l'embat anarquista, uns trets procedents del campanar van ferir de gravetat el Cojo. La baixa va aixecar la moral dels veïns i va minar la dels anarquistes, tot i que la batalla prosseguí unes quantes hores.

Cap a les set de la tarda, es va acordar, per telèfon, una treva perquè els assaltants enretiressin morts i ferits. Aleshores el Cojo va ser traslladat a l'Hospital de Puigcerdà, on morí aquella nit. A les vuit del vespre, la intensitat de la batalla havia baixat força, i a les deu els anarquistes es van retirar. L'intent —fallit— d'assalt havia durat vuit hores. Els llibertaris van tenir una desena de baixes. A més del Cojo, també hi morí Julio Fortuny, un dels líders del Comitè de la Seu. De la banda de Bellver, només consta que hi va haver un ferit.

A les quatre de la matinada, quan ja feia estona que tot estava dat i beneït, arribaren les tropes governamentals i, l'endemà a migdia, uns dos-cents homes de la Guàrdia Nacional Republicana, de la d'Assalt i Carrabiners. Amb la seva presència es posava fi a l'experiència llibertària de la Cerdanya que havia començat nou mesos enrere.

Precedent de la desfeta

Només sis dies després de la batalla de Bellver, es van produir els fets de Maig, en què anarquistes i comunistes es van enfrontar a trets, cosa que va canviar completament la situació de la rereguarda a Catalunya. La revolució llibertària s'acabava i es posava punt final al control del carrer que —fins llavors— tenia la CNT. Alguns historiadors, com Josep M. Solé i Sabaté o Giovanni C. Cattini, consideren que el que va succeir a Bellver va ser un precedent dels fets de Maig de Barcelona.

PER SABER-NE MÉS—ALEGRET, Lluís. *Joan García Oliver, retrat d'un revolucionari anarcosindicalista*. Pòrtic, Barcelona, 2008. I SOLÉ SABATÉ, Josep M. i VILARROVA, Joan, directores. "Breu història de la Guerra Civil a Catalunya". Edicions 62, Barcelona, 2005. I POU, Joan i SOLÉ SABATÉ, Josep M. "Anarquía i república a la Cerdanya (1936-1939)". Barcelona, 1988. I SOLÉ, Queralt. "Els ossos del Cojo de Málaga". Cadi — Pedraforca, novembre, 2013, n° 15, pp. 90-91.

CARLES LLORENS
Historiador

QUERALT SOLÉ
Professora d'Història
Contemporània a la UB

El so de les cases

Vic

4a edició

17, 18 i 19 de Maig
del 2019

Música i patrimoni

XARIM ARESTÉ · CATI REUS · ORQUESTRA DE CAMBRA DE VIC · GRUPS DE MÚSICA DE CAMBRA DEL CONSERVATORI DE VIC · EVA FERNÁNDEZ TRIO · JOANA SERRAT · RAMON BASSAL · SANTI EIZAGUIRRE · COR DE NOIES EMVIC · ESCOLA CORAL EMVIC · NANDU (NYANDÚ) · SIRVENT-VIÑOLAS · JULIANE HEINEMANN · BIGBAND EMVIC · JAZZBAND EMVIC · GESSAMÍ BOADA · DAVID CARABÉN (MISHIMA) · THE BLACK BARBIES

Ajuntament de Vic

Vic,
ciutat a la
mesura humana

www.elsodelescasesvic.cat